

Kerekasztal beszélgetés

Brazília helye Latin-Amerikában

Résztevők: **Ricz Judit**, közgazdász, egyetemi docens (Corvinus Egyetem) és egyetemi docens (VGI KRTK HUN-REN); **Soltész Béla**, politológus, egyetemi adjunktus (ELTE TáTK); **Szilágyi Ágnes Judit**, történész, tanszékvezető egyetemi docens (ELTE BTK); **Zelei Dávid**, irodalomkritikus, szerkesztő (1749.hu, Helikon Kiadó).

Szilágyi Ágnes Judit: A „Szabadság fantomja” címmel, Brazília függetlenségének bicentenáriumi évében szervezett műhelykonferencia záróeseménye ez a beszélgetés, amelyben azt a kérdést fogjuk több szempontból megvizsgálni, hogy Latin-Amerika részének tekinthető-e Brazília vagy sem. Jómagam történész lévén először is a kérdés történeti vetületéről mondanék néhány szót. Bevezetésként Manuel de Oliveira Lima (1867–1928) író és diplomata személyét idézném fel, aki a brazil külügyminisztérium megreformálójának, Rio Branco bárónak (1845–1912) volt a jobbkeze, míg idővel el nem távolodtak egymástól. Oliveira Lima a stanfordi egyetemen tartott előadássorozatában összevetette az angolszász-amerikai, a spanyol-amerikai és a portugál-amerikai politikai modelleket. Ezek a szövegek magyarul is elérhető és igen érdekes támpontot adnak a századfordulós brazil elképzelésekhez.¹ Oliveira Lima, a századfordulós brazil elit jelentős részéhez hasonlóan úgy gondolta, hogy két igazán összemérhető hatalom van a kontinensen, az egyik az Egyesült Államok, a másik Brazília. A brazil nagyság pedig leginkább a gazdaságban és a kultúrában keresendő, Brazíliának tehát többek között a kultúrdiplomáciával kell megmutatnia civilizált voltát.

Rio Branco bárónak azonban volt még egy további célja is, a folyamatos és óvatos terjeszkedés. Tulajdonképpen az ő nevéhez köthető, hogy a brazil határok stabilizálódtak, majd mindig kissé kijebb tolódtak. Remekül ismerte a történelmet, a különböző egyezményeket, így tárgyalóasztal

1 Oliveira Lima, Manuel de: Brazília, Spanyol- és Angolszász-Amerika fejlődésének összehasonlítása 5. és 6. előadás. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 22. évfolyam, 2. szám (2018) 11–63.

mellett verhetetlen volt. Brazília szomszédai és Spanyol-Amerika többi része természetesen nem lelkesedett ezért a politikáért. Különösen éles helyzet alakult ki Argentínával, például Uruguay hovatarozásának kérdésében. Bár Uruguay területe a 19. század elején gyakorlatilag egy hatalmas legelő volt, a két dél-amerikai nagyhatalom, Brazília és Argentína évtizedeken át versengtek azon, hogy kihez kerüljön ez a nagy legelő és ki uralja a délatlanti Dél-Amerikát. Evidencia számba megy továbbá, hogy a spanyol, illetve a portugál nyelvű országok más kultúrkört képviselnek. Fejlődési modelljeik is igen különbözőek: az államforma kérdésében több évtizeden át más az útjuk: köztársaság és monarchia, Spanyol-Amerika államokra töredezik szét, Portugál-Amerika egy tömbben marad. Ezek a kérdések egyértelműen elválasztják Brazíliát és a kontinens többi részét.

Ha tovább haladunk az időrendben, az I. világháborús részvétel kérdése szintén abba az irányba mutat, hogy Brazília más utat követ, mint Latin-Amerika többi része. Brazília tevőlegesen csatlakozott ehhez az Amerikából európai háborúnak tetsző konfliktushoz 1917-ben. Az ország az Egyesült Államok számára rendkívül fontos volt geostratégialilag, mivel Brazília legkeletibb partjairól a legegyszerűbb és legrövidebb az átkelés az Atlanti-óceánon Afrika felé – különösen ezért volt olyan fontos az USA-nak bevonni a konfliktusba. Brazília pedig, jól felfogott érdekében, ki is használta ennek előnyeit gazdasága és hadserege fejlesztésére. Egy expedíciós sereg, egy kisebb flotta el is indult az európai hadszíntér felé, Afrika partjainál azonban elérte a spanyolnátha és mire a kényszerű késlekedés után megérkezett Európába, a háborúnak vége volt. Így egyetlen egyszer adtak csak le lövést, azt is delfinekre, mert német tengeralattjárónak hitték őket. Mindazonáltal maga a gesztus, hogy egyetlen latin-amerikai országgént Brazília reguláris csapatot küldött a német ellenes szövetség támogatására, már önmagában jelentős volt, emellett pedig az egészségügyi különítménye és a nyersanyag szállítmányok ténylegesen is segítettek az Antantnak. A második világháborúban hasonló folyamatok zajlottak, Getúlio Vargas (1882–1954) elnöknek észak-amerikai támogatást ígéretek a Volta Redonda-i vasmű építési költségeire és hadseregfejlesztésre, mindezzel 1942-re megteremtették Brazília háborúba lépésének feltételeit. Jóllehet 1945-re a latin-amerikai országok sorra hadat üzentek a németeknek, és önkéntesek is érkeztek Mexikóból és Argentínából, brit vezérlet alatt működő kisebb csapatok harcoltak, de komolyabb reguláris erőket más latin-amerikai országok nem küldtek.

Ugyanakkor a 20. Században teljeseedik ki az a folyamat, melyben elhatárolják magukat egymástól a dél-amerikai nemzetek, kijelölve azokat a sajátosságokat, amelyek megkülönböztetik egymástól például a chileit és az argentint, közös nyelvük és történelmük ellenére is. Mégis éppen ekkor azonosíthatunk be olyan tendenciákat is, amelyek éppen arra jogsítanak fel, hogy Latin-Amerikáról mint egységről beszélhessünk. Ilyen jelenség például a populizmus hulláma, a vagy a *desarollo/desenvolvimento* fogalma, ami a fejlődésre, a fejlesztési modellek keresésére utal, célja utolérni a mintául szolgáló fejlett világot. Ez a keresés hol bezárja, hol megnyitja a latin-amerikai országokat, és így egyfajta hullámozását jelent a tőkebefektetés vagy a bevándorlás terén.

Zelei Dávid: A kérdést, hogy Latin-Amerika részének tekinthető-e Brazília, két oldalról közelíteném meg: egyrészt Spanyol-Amerika, másrészt Brazília oldaláról. Ez utóbbi Latin-Amerika része-e? Ibér-Amerika része-e? (Így ugye összekapcsoljuk az egykori spanyol és portugál területeket.) Vagy egyszerűen Spanyol-Amerikáról van szó egy brazil szigettel? Nemrég befejezett doktori disszertációmban az ezekre a kérdésekre adott válaszokat elemeztem, és a válaszok jobbára abba az irányba mutattak, hogy sok szempontból nincs olyan, hogy Latin-Amerika. Azok a távolságok, amelyekre az előbb Szilágyi tanárnő utalt, valóban végigkísérik a régió történelmét, méghozzá oly módon, hogy mire egyik probléma megoldódik, helyébe lép egy másik. A független Brazília története egyben a különözés, elkülönülés történeteként is felfogható. Míg ugyanis a függetlenedési folyamatok során, az 1820-as években a volt spanyol gyarmatokból köztársaságok lettek, Brazíliából császárság. Ez már alapvető, identitáselemmé váló ellentétet szült Brazília és a spanyol-amerikai országok között. Brazíliából bizonyos lenézéssel tekintettek a szubkontinens köztársaságaira, mivel ezt az államformát az anarchiával azonosították és függetlenségüket látszatfüggetlenségnek tartották, mert a fiatal államok folyamatos belharcaik miatt képtelenek voltak stabilizálódni (ez nemcsak Brazíliából tünt így, hanem valóban sok politikai konfliktus adódott a korszakban ezen országok esetében). Eközben a spanyol-amerikai országok éppen ellenkezőleg, a brazil monarchiára néztek megvetéssel, mert ott még nem törölték el a rabszolgaságot, míg a köztársaságokban a függetlenedés folyamán szembenéztek ezzel a problémával. Ha ideiglenesen anarchikus körülmények közt élünk is – gondolták a köztársaságokban – a fejlődési folyamat

elején járunk, ahonnan csak felfelé vezet az út, Brazíliáról azonban ez nem mondható el, mert ott nincsen mindenkire egységesen érvényes személyi szabadság. Mikor végül eltörlik a rabszolgaságot Brazíliában, a brazil külpolitikának az Egyesült Államokhoz való baráti viszonya jelenti az új, nagy ellentétet, mivel a spanyol-amerikai államok külpolitikáját a 19. század közepétől kifejezetten nordofóbia, az északi koloszustól való félelem jellemezte, ami az 1898-as, Kuba körül kibontakozó spanyol-amerikai háború miatt érte el tetőpontját. Brazília kényelmesen távol volt az Egyesült Államoktól, így nem érintették közvetlenül a terjeszkedő háborúi, ezért külpolitikája lehetett felé baráti, egészen a második világháborúig. Majd csak a II. világháború után jelenik meg az az erőteljes latin-amerikai diskurzus, melyben már Brazíliából is úgy látszik, hogy nem adottak a felzárkózás lehetőségei, az olló az egész régió és a fejlett országok közt egyre csak nyílik a függő fejlődési pályájuk miatt. Ekkor a latin-amerikai országok egyfajta harmadik világiság tudatban egyesültek. A 20. század végén, a 21. század elején ugyanakkor az figyelhető meg, hogy a latin-amerikai országok között dominánssá váló Brazília egy olyan dél-amerikai identitást próbál formálni, melyben Közép-Amerikának, a Karibi-térségnek nem szán helyet. Ezzel tehát megint egy olyan koncepcióhoz jutottunk, amely leválasztja Latin-Amerika egy részét, nem egységként használja.

Soltész Béla: A probléma társadalmi vonatkozásait érdemes ketté bontani. Egyrészt társadalomszerkezet, másrészt társadalomföldrajz szempontjából közelítem meg azt a kérdést, hogy Brazília tipikus latin-amerikai országnak tekinthető-e vagy sem. Ha brazillalokkal beszél az ember az országukról, előbb-utóbb elhangzik az a megállapítás, hogy Brazília nagyon nagy. Ezt nem büszkén mondják a lakói, hanem inkább sajnálkozóan. Brazília valóban nagyon nagy és ez rengeteg problémával jár. Dél-Amerika területének 47%-át teszi ki, és belső törésvonalai megfeleltethetők olyan törésvonalaknak, amelyek Spanyol-Amerikában külön országokat formáltak.

Szerkezetileg a brazil társadalom a következő komponensekből áll össze. Itt voltak az őseik földjéről elűzött indiánok; ide érkeztek a gyarmatosító európaiak (zömében portugálok); végül, az utóbbiak által behozott afrikai rabszolgák. Az ő leszármazottjaik alkotják a három komponenst, amiből létrejött egy olyan társadalom, amelynek csupán

harmada-negyede volt személyében szabad, a többiek rabszolgák voltak. Ez a képlet és az ültetvényes gazdálkodás jellemző volt más latin-amerikai országokra is, sőt, egészen az Egyesült Államok középvonaláig meghatározó, illetve nagyjából a jelenlegi Washington D. C. vonaláig értelmezhető modell. A rabszolgaság eltörlése után nagyjából ugyanazok a folyamatok zajlanak le itt is, mint az amerikai délen: az ültetvényes gazdálkodás kényszermunkaereje megszűnik, és ez jelentős átalakulást indít be a gazdaságban. Ezt egy jelentős újkori/modern bevándorlási hullám követi, ami szinte pontosan ugyanúgy történik, mint ahogyan az Egyesült Államokba vagy Argentínába: jellemzően olasz, német, kelet-európai, közel-keleti, sőt, japán szerződéses bér munkások érkeznek. E bevándorlók körében is idővel létrejön egyfajta kevert identitás, amit a 20. század 30-as éveitől kezd egy populista vezető, a már említett Getúlio Vargas nemzeti identitássá formálni. Ugyanez történik a Juan Domingo Perón (1895–1974) vezette Argentínában, azzal a különbséggel, hogy ott sokkal kisebb volt a nem európai komponens aránya. Ez tehát egy tipikusan latin-amerikai folyamat. A 20. század során kialakul a modern brazil társadalom, amelyben borzasztó nagyok a jövedelmi egyenlőtlenségek, rengeteg kisemmi-zett ember van, és nagyon kevés gazdag – és ez is általánosan jellemző Latin-Amerika országaira, nemcsak Brazíliára.

Társadalomföldrajzi szempontból Brazília rendkívül érdekes ország, a már említett belső törésvonalak miatt. Darcy Ribeiro az *O Povo Brasileiro* [A brazil nép] című munkájában² öt ideáltipikus régiót vázol fel, amelyet „öt Brazíliának” hív. São Paulo és környéke a magterület, egyben Brazília legsűrűbben lakott régiója, és a gazdaság motorja. Népét *caipira*-nak hívják (az indián eredetű szó egyaránt utal a kevert etnikumra és a vadont irtó tevékenységre) és a vállalkozó szellemű, tulajdonosi Brazília motorjának tekinthetjük. A következő a *Brasil Crioulo*, a kreol Brazília, ami Riótól egészen az északkeleti csücsökig tart, tipikusan a cukornádültetvények területe, itt volt leginkább meghatározó a rabszolgaság. A déli Brazíliába (*Brasil Sulino*) nagyon erőteljes volt az európai, nem kis részben közép-európai bevándorlás, etnikai és kulturális szempontból ezért ez a régió kötődik leginkább Közép-Európa-hoz, gazdaságilag pedig szintén prosperáló régió. A *Brasil Sertanejo* (a *sertanejo* a brazil

2 Ribeiro, Darcy: *O Povo Brasileiro: A Formação e o Sentido do Brasil*, São Paulo, 2014 [1995].

bozótos pusztaság, a *sertão* lakója) az északkeleti belső terület, meglehetősen száraz és szegény vidék, állattenyésztésre alkalmas leginkább, földművelésre nem, amolyan vadnyugatként lehet leginkább elképzelni. A népesség itt is kevert, fehérek, indiánok, illetve szökött rabszolgák utódaiból alakult ki. Végül az utolsó és egyben legnagyobb terület az amazonasi őserdő vidéke, a *Brasil Caboclo*. A *caboclo*-k azok az indián etnikumúak vagy indián-fehér vegyes házasságból születettek, akik már nem tartják a tradíciókat, hanem átvették az európai életmód elemeit és folyamatos harcot vívnak a dzsungellel.

Ez az ötféle Brazília legalább annyira különbözik egymásról, mint bármelyik két spanyol-amerikai ország. Mi több, alaposabb vizsgálat során azt figyelhetjük meg, hogy a *Brasil Caboclo* egyes vonásaiban nem sokban különbözik Kolumbia vagy Peru vele szomszédos területeitől. Az őserdei Brazília tehát jobban hasonlít az őserdei Kolumbiára, mint mondjuk São Paulóra. Ilyen párhuzamokat máshol is találhatunk: a *Brasil Crioulo* például sokban emlékeztet Kubára vagy az egykor cukortermelő karibi szigetekre; a *Brasil Sulino* pedig a szomszédos argentin, uruguayi régiókra; a *Brasil Sertanejo* esetében nehezebb analógiát találni, leginkább Észak-Mexikóra emlékeztet, mivel ugyanolyan félsivatagos, állattenyésztő régió. Egyedül a *caipira*-k dinamikus, vállalkozó szellemű és gazdaságilag meglepően jól működő régiójára nem tudnék konkrét párhuzamot mondani, talán esetleg Chile középső része ilyen. A párhuzamosságok tehát megvannak, de azért azt az állítást, miszerint Brazília a többi latin-amerikai országhoz hasonló régiókból tevődne össze, dekonstruálnunk kell.

Ricz Judit: A gazdasági oldal bemutatásánál történeti elemzés helyett inkább egy jelenkori pillanatképet nyújtanék. Hol van Brazília helye a latin-amerikai kontinensen? Erre a kérdésre egy metaforával élnék, és az mondanám, hogy Brazília az óriás törpe. Gyerekkoromban volt egy mese, *Csipike, az óriás törpe* címmel. Ebből idéznék egy véleményem szerint idevágó részletet: „Ki ne ismerné Csipikét? [Brazíliát] A kedves, de olykor zsémbes, öntelt, vagyis mélységesen emberi törpét, aki azt gondolja, hogy tőle függ az erdő [Latin-Amerika] sorsa, pedig tudjuk, hogy az ég világon semmi nem múlik rajta. Vagy mégis?”

Brazília gazdasági szempontból persze regionális nagyhatalom, időről-időre újrafogalmazott globális törekvésekkel (az utóbbi köztársasági

elnökök közül ez inkább jellemzi Lulát, mint a befelé forduló Bolsonarot). Ha az abszolút mutatókat vesszük, akkor természetesen egyértelmű, hogy Brazília a legnagyobb gazdaság a kontinensen, ez a fölény azonban már kevésbé látszik, ha a fejlettségi mutatókat vetjük össze Argentínáéval vagy Uruguayéval. Mindazonáltal Brazília nem ezeket az országokat tekinti mintának, hanem az Egyesült Államokat: ahogyan Magyarország Ausztriát, úgy Brazília az Egyesült Államokat akarja utolérni. Ezzel kapcsolatban azt lehet elmondani, hogy az egy főre eső jövedelem szintje az Egyesült Államokéhoz viszonyítva nagyjából 25% és 30% közt ingadozik. Ebből a nagyságrendből sosem sikerült még kitörni, sem az 1960–70-es évek brazil gazdasági csodája idején, sem az utóbbi évtizedekben.

Már volt szó a társadalmi egyenlőtlenségekről – ebből a szempontból Brazília egy tipikus latin-amerikai országnak tekinthető, sőt, a kétezres évek elejétől máig végig követve az adatokat, azt látjuk, hogy még mindig az egyik legegyenlőtlenebb társadalom a brazil. A mostani világbanki adatok szerint Kolumbiában a legnagyobbak az egyenlőtlenségek, de Brazília is ott van az élvonalban. Az országot a többi latin-amerikai államtól megkülönböztető egyik adat viszont az, hogy 2022-ben itt volt a legalacsonyabb a szegénység aránya a kontinensen, emellett, legalábbis a hivatalos brazil statisztikák szerint, az egyetlen olyan latin-amerikai ország, ahol csökkent a szegénység a Covid19 járvány alatt.

Brazília a legnagyobb hazai piaccal rendelkező ország, viszont a legzártabb is kereskedelmi tekintetben. Az export-import összegét a GDP-hez viszonyítva azt látjuk, hogy ez az érték története során mindig 30% alatt maradt. Gazdasági ciklusoktól függetlenül állandóan fontosabb a belső piac. Ami a külföldi tőkéből való függőséget jelenti, abszolút számokban természetesen Brazíliába áramlik a legtöbb külföldi tőke, de ha GDP arányosan nézzük, akkor latin-amerikai viszonylatban csak az 5. vagy 6. helyet foglalja el, Kolumbia, Chile és Mexikó egyértelműen megelőzi. Brazíliában GDP arányosan a működő külföldi tőke aránya legfeljebb 35–40% közt van. Magyarországon ugyanez 60%, Chilében pedig 90% feletti. A külföldi tőketulajdonosok szerepe tehát Brazíliában nem olyan jelentős.

A nyersanyagoktól való nagymértékű függősége azonban tipikus latin-amerikai gazdasággá teszi. Az elmúlt 20 évben Brazíliában is kínai térnyerést lehetett tapasztalni és elmozdulást a nyersanyagok exportja irányába. Míg a 2000-es években sokkal inkább feldolgozó ipari

termékeket exportált az Egyesült Államokba, 2020-ban és aztán 2022-ben is előtérbe került a nyersanyagok kivitele, nagyrészt Kínába. Ez a tendencia egyébként az egész szubkontinensen érvényesül.

Soltész Béla: Joggal merül fel sokakban, hogy miért nincs mélyebb integráció a latin-amerikai országok között, annak ellenére, hogy jól megérthetnék egymást a közös, illetve nagyon hasonló beszélt nyelveket használva, bezzeg Európában a teljesen különböző nyelvek ellenére az egyes nemzetek teljesebben voltak képesek integrálódni. A kilencvenes években létrejött ugyan a MERCOSUR [Dél-amerikai Közös Piac – a szerk.] és úgy tűnt, Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay olyan integrációs fejlődés útjára lép, mint ugyanekkor a maastrichti szerződéssel megalakuló Európai Unió. Végül aztán gyakorlatilag elhalt ez a kezdeményezés. Bár elvileg létezik még a MERCOSUR, megvannak az intézményei és vannak bizonyos vívmányai is, az az integrációs lendület azonban, ami úgy tűnt, Brazíliát összeforrasztja majd a spanyol-amerikai partnerországokkal, kifulladásra.

Két tényezőt említenék magyarázatként az integráció hiányára. Először is, természetföldrajzból eredő oka van: a térképen úgy néz ki, hogy Brazília majdnem minden dél-amerikai országgal határos, de valójában a terület nagy részét őserdő borítja és csak vízi úton lehet itt közlekedni. Az amazonasi dzsungel és a szavanna területén rendkívül gyér az infrastruktúra, ami nem kedvez annak, hogy ezen országok közt valós kereskedelmi és személyi forgalom legyen. Mindössze egy olyan része van Brazíliának, ahol sűrűn lakott területek ténylegesen határosak más országokkal: az atlanti partvidéki sáv déli része, ahol Uruguay, Argentína és Paraguay felé vezetnek utak. Nem véletlen, hogy az integrációs tervek infrastrukturális törekvésekkel indultak, hamar kiderült azonban, hogy ezek megvalósítására nincs és talán soha nem is lesz pénz, amúgy pedig hatalmas környezetkárosítással is járnának. A *pink tide* [azaz a „rózsaszín dagály”, ami a 2000-es évek elejének időszakát jelöli, amikor egyszerre több latin-amerikai ország politikája baloldali orientációt vett – a szerk.] kifulladásával a kormányzati, politikai támogatás is kihátrált az integrációs tervek mögül.

A másik tényezőt abban tudnám megjelölni, hogy míg az Európai Unió gazdaságai kvázi komplementerei egymásnak, így tudnak maguk között kereskedni, a dél-amerikai gazdaságok ezzel szemben egymás vetélytársai

a külkereskedelemben. Például Brazília éppen úgy nagy marhahús- és szójaexportőr, mint Argentína. Minek kereskednének egymással? Inkább rivalizálnak egymással a világpiacon.

Ricz Judit: Igen, nagyon erős a rivalizálás a két ország közt. Bár Brazília gazdasága a nagyobb, erősebb, több vonatkozásban évszázadokig Argentína volt a fejlettebb és mind a mai napig sokan Argentínát preferálják kereskedelmi partnerként a különböző hatékonysági előnyök miatt. A MERCOSUR valójában inkább politikai vállalkozás volt, semmint gazdasági. Amikor olyan politikusok, mint a 2022-ben újra választott brazil elnök, Luiz Inácio Lula da Silva is, határozottan támogatják, akkor aktivizálódik, halad előre, enélkül azonban nem tud működni.

Szilágyi Ágnes Judit: Azt is érdemes megemlíteni, hogy a régiós integráció eljelentéktelenedésével párhuzamosan Brazília egy karakteresen non-regionális együttműködésben kötelezte el magát, mikor csatlakozott a BRICS országokhoz [kormányközi szervezet, amelynek Brazília mellett Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika a tagja – a szerk.], ezzel mintha újra inkább távolodna a latin-amerikai térségtől.

Ricz Judit: Ennek egyrészt földrajzi okai vannak, hiszen, mint azt már említettük, könnyebb hajón kereskedni, mint a földrész belseje felé, a többi latin-amerikai ország irányába. Másrészt pedig Brazília mérete is szerepet játszik abban, hogy keresi a kapcsolatokat más, nagy, feltörekvő gazdaságokkal, velük igyekszik összemérni az erejét, pedig nem hasonlítható sem a kínai, de még az orosz gazdasági koordinációs mechanizmusokhoz sem. Ugyanakkor ebből a szempontból elüt a többi latin-amerikai országtól is. Sem ide, sem oda nem tartozik, ezért van olyan nehéz dolgunk, ha a gazdasági mutatók alapján próbáljuk meg egy csoporthoz sorolni.

Szilágyi Ágnes Judit: Más a helyzet a politikai tendenciák tekintetében, hiszen ezen a területen több, Latin-Amerikát egységesen érintő jelenséget figyelhetünk meg. Viszont fontos tisztázni, hogy Latin-Amerikával kapcsolatban bizonyos közép-európai fogalmaink (például a jobb- és baloldali értékek) másként működnek.

A politikai modellek vándorlása, ismétlődése a szubkontinensnek tehát éppen olyan jellegzetessége, ami közösséget teremt a latin-amerikai

országok között. Ide tartozik a már említett jelenkori *pink tide* vagy a klaszszikus és az újabb populizmus, amit szokás is kifejezetten Latin-Amerikában kifejlesztett eszmei-politikaiáramlatnak, stílusnak tekinteni. Hasonló, a régióban mindenhol előforduló főként 19. századi jelenség, a személyi hatalmat kiépítő vezérek, a *caudillo* típusú vezetők felemelkedése, útja a központi hatalomba. A 20. században pedig a katonai diktatúrák akár egymással is szoros kapcsolatban álló (pl. kondor hadművelet) példáira célok vagy éppen az államcsínyek, forradalmak, gerilla mozgalmak sokaságára, melyek természetesen az ibériai tradícióval hozhatók kapcsolatba. Így Wittman Tibor³ gyakran alkalmazza Latin-Amerikára például a *pronunciamiento* (államcsíny) fogalmát, ami leggyakrabban éppen úgy ment végbe, mint Spanyolországban: a magát a haza megmentőjének látó hadsereg képviselői előlépnek és a civil politika színpadán aktorként kezdenek viselkedni, lerázva a politikai kontrollt. Ez egy általános modell lett Latin-Amerikában, és brazil példája is van, az 1964-es katonai hatalomátvétel. A jelenség mögött tengeren innen és túl a militarizmus nagy presztízse és a hadseregnek az a jellegzetessége állt, hogy lényegében az egyetlen országos (ha tetszik nemzeti) intézmény, melyben bizonyos fokig érvényesült a társadalmi mobilitás, és különböző régiókból és rétegekből származó embereket hozott össze, akiket a legjobb iskolákban képezett ki, természet tudományos és történelmi ismereteik magas szintűek voltak és erős elhivatottságot éreztek az ország, az egész nemzet sorsát érintő problémák megoldására.

Soltész Béla: Hozzávehetjük ehhez még azt is, hogy a 19. század vége óta nem volt nagy háború Latin-Amerikában. A hadseregek anyagilag jól ellátottak és jól felszereltek voltak, társadalmilag jó beágyazottsággal, de az infrastrukturális fejlesztéseket leszámítva gyakorlatilag dologtalanokká váltak, ami megnehezítette a civil kontroll alatt tartásukat.

Ricz Judit: Brazília kapcsán fontos kiemelni azt is, hogy gazdasága és társadalma nem egyszerűen duális, hanem egyenesen töredezett. Egy ilyen társadalom felett minden vonatkozásban rendkívül nehéz megvalósítani a civil kontrollt. A brazilok tehető felső rétege éppen olyan életet él,

3 Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*, Gondolat, Budapest, 1971.

mint a tehetősök itt Európában és semmi köze nincs a *favelákban* (a városi nyomornegyedekben) élő szegények világához. Ilyen körülmények között hogyan is várhatnánk el egységes társadalmi kiállást, hiszen ezeket a csoportokat nem sok köti össze. Ezt európai fejjel elég nehéz elképzelni. Brazíliában emellett külön kis világokat alakít ki a lokális identitás: amikor egyszer Rio de Janeiróból utaztam Salvadorba, úgy éreztem magam, mintha egy másik kontinensre érkeznék. Ezek a különbségek alkalmanként rivalizálást is szülnek (a rióiak például lenézik az új főváros, Brazíliaváros lakóit és viszont). A korábban említett öt brazil régió közt is olyan nagyok a különbségek, hogy a címben feltett kérdésen túl az is felmerül, hogy beszélhetünk-e egyáltalán egységes országról, Brazíliát a politikai kereteken túlmenően összetartja-e valami? A politikai pártok közt mindössze kettő vagy három képes ön magát országos szinten megszervezni, a többiek főként csak helyi támogatói háttérrel rendelkeznek. Miként az európai értelemben vett politikai jobb- és baloldal esetében, a nacionalizmus fogalmával kapcsolatban is óvatosnak kell lennünk. A katonaság nacionalizmusa például nagyon exkluzív, egy szűk társadalmi réteget tekint „a nemzetnek”, és nem azonosítja a lakosság egészével.

Zelei Dávid: A latin-amerikai jövedelmi különbségeket az európai fejjel talán el sem tudjuk képzelni. Nem gondolnám, hogy a mélyszegénységben élő rétegek sokat törődnek a nacionalizmussal. Számukra fontosabb a karizmatikus vezető. Ha a karizma működik, valójában mindegy is, hogy programjának, propagandájának mi a tartalma, jobb- vagy baloldali. Ezért működik a populizmus, aminek egyik lényegi eleme éppen az, hogy egyszerű üzenetek fogalmaz meg, amelyek mögött nincs átfogó gondolat.

Szilágyi Ágnes Judit: Ha a címben magfogalmazott kérdést nem is tudtuk egyértelműen igennel vagy nemmel megválaszolni, a probléma továbbgondolásához talán sikerült új szempontokat felsorakoztatnunk. Beszélgető partnereimnek köszönöm a közreműködést, a közönségnek pedig a figyelmet.